

ליאור ענבר

מארכיון בית לוחמי הגטאות אוסף המכתבים של גיטקה ושמחה קופשטיק-נעמתי: מבט לשנה האחרונה של המלחמה

לזכרו של ניר כנעני,
איש בית לוחמי הגטאות

כך כתב משה מוסנוון לכתו דבורי במכתב ששלח אליה מאיטליה באוקטובר 1944:

עם ד. [יחיאל דובדבני], חבר גבעת השלושה, כבר היה לי ויכוח סוער. הוא טוען שש. [שמחה קופשטיק-נעמתי] שלנו, כיוון שנשא אישה חיילת מן הגבעה, צריך לעבור לגבעת השלושה [...] אני טוען כי ש. מוכרח להישאר בנען [...] הצעתי שנגריל. זרקנו מטבע איטלקית באוויר וזכתה נען. לפי ההגרלה נשאר ש.נ. בנען וגם בחורתו מגבעת השלושה תעבור אלינו. ד. טוען שאותו ציור ישנו על שני צדי המטבע - ויש לי הרושם שהוא צודק.¹

בני הזוג קופשטיק-נעמתי הכירו ונישאו במהלך שירותם בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה. זמן קצר לאחר מכן נשלח שמחה לחזית באיטליה, ואילו גיטקה המשיכה את שירותה במצרים. בתקופה זו התכתבו השניים ברציפות וכתבו זה לזה כמעט מדי יום. אוסף המכתבים נתרם לארכיון בית לוחמי הגטאות, והוא מוצג כאן ונבחן בהקשרו ההיסטורי.²

1 משה מוסנוון, מכתבים מהדרכים, תל אביב: עם עובד (1984), עמ' 90-91. כל התוספות וההסברים בסוגריים מרובעים במובאות שבמאמר הם של המחבר. משה מוסנוון (1909-1979) - סופר ועורך, ממייסדי קיבוץ נען, התנדב במלחמת העולם השנייה לצבא הבריטי ושירת בפלוגת תובלה, תחילה בצפון אפריקה ואחר כך באיטליה. בה בעת ערך את העיתונים ניב החייל העברי ולחייל. בתו דבורי הייתה לימים הסופרת דבורה עומר. יחיאל דובדבני (1896-1988) - ממייסדי קיבוץ גבעת השלושה ומראשי תנועת הקיבוץ המאוחד, התנדב במלחמת העולם השנייה לצבא הבריטי; היה מראשי "המרכז לגולה" וחבר כנסת מטעם מפא"י בכנסת הראשונה.

2 תודותי לשלומית קרטוק ולאורי נעמתי, ילדיהם של גיטקה ושמחה קופשטיק-נעמתי ז"ל, על שתרמו את אוסף המכתבים לבית לוחמי הגטאות, ולחברי לעבודה בארכיון בית לוחמי הגטאות - מנהלת הארכיון ענת ברטמן-אלהלל, נעם רחמילביץ', נורה גאון, דפנה איצקוביץ' ונעה מלצר - על הסיוע בתחקיר.

מכתבי בני הזוג פותחים צוהר לשנה האחרונה של מלחמת העולם השנייה באירופה. שנה זו הייתה אולי מהדרמטיות ומהמורכבות בתולדות העם היהודי במאה העשרים: בקיץ 1944 החל הצבא האדום בשחרור שטחים ומחנות במזרח אירופה, ובאותם ימים נחתו בעלות הברית במערב והחלו את מסען הארוך לעבר ברלין. בין אלה לאלה המשיכו תאי הגז באושוויץ-בירקנאו לפעול בקצב מהיר אף יותר מבעבר. ההתוודעות ההדרגתית לממדי החורבן, חיפוש הקרובים, היעדרו של בית לחזור אליו, ההתארגנויות הראשונות של ציבור הניצולים, המפגשים הראשונים שלהם עם חיילי הבריגדה היהודית שזוה עתה הוקמה וראשיתה של תנועת "הבריחה" – כל אלו היו ממאפייניה הבולטים של השנה ההיא והדיהם נשמעים במכתביהם של השניים.

א. שליח שהארץ נוסעת עמו

שמחה קופשטיק (1913-1996) נולד במינסק, או ברוסיה הצארית, בן בכור לשלמה והיה קופשטיק ולימים אח לאברהם. אבי המשפחה היה החזן הראשי של הקהילה היהודית בעיר. בראשית שנות העשרים נאסר האב בידי השלטונות הסובייטיים באשמת פעילות ציונית, ולאחר שחרורו עלתה המשפחה ארצה. חמש שנים אחר כך, ב־1930, נפטרה האם מהרעלת חלב שלא הורחת. שמחה נשלח ללמוד בבית הספר החקלאי מקווה ישראל. בימי לימודיו התקרב לתנועת הנוער העובד ועזב את הדת. ב־1933 הצטרף לקיבוץ נען, שהשתייך לתנועת הקיבוץ המאוחד. ב־1938 התנדב לבניית "גדר הצפון", וכעבור שנה נשלח מטעם קיבוצו לשמש עובד חוץ במפעל האשלג בסדום. ב־1942 התנדב לצבא הבריטי והוצב בצפון אפריקה.³

גיטקה קבצ'ניק (1908-1989) נולדה בעיירה סמוכה לקובנה. בת 17 עזבה את בית הוריה, עלתה ארצה בגפה כחלוצה, ונמנתה עם מייסדי קיבוץ גבעת השלושה (1925). גיטקה עבדה בפרדס ובמחצבה ולמדה בבית הספר החקלאי בנהלל. לאחר שהוכשרה לטפל בתינוקות בבית החולים הדסה בירושלים, עבדה כמטפלת בקיבוצה. ב־1942 התנדבה אף היא לצבא הבריטי – בניגוד להחלטת אספת הקיבוץ.⁴ ההתנגדות לגיוסה לא נבעה רק משיקולי כוח אדם (מחסור

3 את השם נעמתי אימץ שמחה לאחר שלא הצליח לשכנע את חבריו להתיישבות על אדמת נענה (עלייד רחובות) לקראת לקיבוצם נעמה; הם ביכרו את השם נען. יש אי-בהירות מסוימת ביחס לפועלו של שמחה בשנים 1939-1942: באוסף המכתבים שמור מכתב תודה מיוני 1942 שקיבל ממשטרת המנדט הבריטי. מתוכן המכתב מתקבל הרושם שזהו מכתב תודה על שירותו המסור. מכתב אל שמחה קופשטיק מאת משטרת המנדט בירושלים (חתימה לא ברורה), 10 ביוני 1942, ארכיון בית לוחמי הגטאות (בלה"ג), מדור רישום מרכזי, תיק מספר 29663. ביומן מזכירות הקיבוץ המאוחד ממאי 1942 דווח כי המזכירות גייסה את "שמחה קופשטיין" (כך במקור) מנען לפעולה בקרב הנוער העובד לארגון יציאתו לעבודה במשקים. צרור מכתבים ו, 119, מאי 1942, עמ' 20-21. במועצת תנועת הנוער העובד שהתכנסה באותו חודש בגבעת השלושה נקבעו יעדי הגיוס של חבריה: "לנשק, למשק ולעבודה". אורי ברנר, לצבא יהודי עצמאי: הקיבוץ המאוחד בהגנה 1939-1945, תל אביב ורמת אפעל: הקיבוץ המאוחד והמכון לחקר המגן (1985), עמ' 286-287. תודתי לד"ר ישראל בן דור שהפנה אותי למקור זה.

4 במכתבה לחברי קיבוצה הביעה גיטקה את תחושותיה: "האמנם חטאתי כלפי ביתי עם התגייסותי? ונוכרת אני באסיפת הגיוס הראשונה על הגג, בעלבון וכאב שתקפוני כאחד, ולא התרוממה היד להצביע [...] ויודעת אני, פרצתי גדר". עלון קיבוץ גבעת השלושה מס' 887, 10 במרץ 1944. מתוך העתק השמור בארכיון "יד טבנקין" ברמת אפעל. תודתי ליובל רון על הסיוע באיתור העלון.

בידיים עובדות), אלא נסמכה גם על עמדת תנועת הקיבוץ המאוחד, שאליה השתייך קיבוץ גבעת השלושה. תנועה זו, בהנהגתו של יצחק טבנקין, טענה שאין לגייס נשים עבריות לצבא שאיננו יהודי.⁵ גיטקה שירתה במסגרת האט"ס⁶ ושימשה עוזרת אחות בבית החולים הצבאי בקהיר, ושם פגשה את שמחה, לאחר שנפצע בעת שירותו בלוב. באמצע ספטמבר 1944 פורסם דבר הקמתה של החטיבה היהודית הלוחמת, היא "הבריגדה". כעבור חודש הפליגו שלושת גדודיה מחופי צפון אפריקה לאיטליה. את אחד המכתבים הראשונים השמורים באוסף כתב שמחה באותה הפלגה:

בטח יודעת את כי אנו מתקרבים למטרתנו ובאמת אין כמעט גונחים אצלנו על גורל הפרט במלחמה זו והבחורים מתמלאים כבוד עצמי וגאווה על התפקיד שעומד לפנינו [...] כשיוסף ברץ בדברו בפנינו [...] אמר תדעו לנקום היה הד עצום בלבבות למילים אלו ויש תקווה וביטחון שהרצון שהיה במידה ידועה [...] רדום בקרבנו, נתעורר ונדע לנקום את דם המיליונים של אחינו שנרצחו על לא עוול בכפם (2 בנובמבר 1944).⁷

5 במועצת הקיבוץ המאוחד שהתכנסה בקיבוץ יגור בתחילת פברואר 1942 הביע טבנקין חשש מפני פגיעה בכבודה של המתגייסת: "האישה בעיירות אוקראינה ובעיירות פולין ידעה מה זאת שהולכים ושבים צבאות [...] היה איזה גורל של אישה עבריה [...] יכול להיות שהחשש שלי רק באתו אחד יתקיים, אבל האחוזה הזה יש לו שורשים כל כך עמוקים וכל כך חשובים, שיותר לו להופיע בלי בושה". מצוטט בתוך: ענת גרנית-הכהן, אישה עבריייה אל הדגל: נשות היישוב בשירות הכוחות הבריטיים במלחמת העולם השנייה, ירושלים ורמת אפעל: יד בן צבי והמכון לחקר המגן (2011), עמ' 89-90. כעבור חודשיים, ברוב קטן, אישרה מועצת הקיבוץ המאוחד את גיוסן של נשים. שם, עמ' 102. אזכור גורלה של האישה העבריייה בפולין באתם ימים מעניין במיוחד על רקע ציפיותיו של טבנקין מחניכי וחניכות תנועתו שם למרוד בכובש הגרמני. ציפיותו זו התגשמה שנה לאחר מכן, עם פרוץ המרד בגטו ורשה. בכינוס פעילים שנערך בקיבוץ שפיים בספטמבר 1943 אמר: "צביה ופרומקה וטוסייה לא הוכיחו צדקת דרכן?". ראו: יצחק טבנקין, 'שליחותנו ותפקידה', מבפנים ט-י, נובמבר 1943, עמ' 9. דומה שיותר מהחשש לגורלן של הנשים הנחתה את התנגדותו לגיוסן תפיסתו הביטחונית שיש לרכז את מרב הכוח הלוחם בתחומי הארץ לקראת עימות צבאי בעתיד. להרחבה על עמדותיו בנושא זה ראו: ליאור ענבר, 'מעל לְהַשְׁכַּת הַתְּהוֹמִים': יצחק טבנקין ויחסו לשואה ולמרד, חיבור לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה (2010).

6 Auxiliary Territorial Service (ATS), חיל עזר של נשים בצבא הבריטי.
7 כל המכתבים שמורים בארכיון בלה"ג, מדור רישום מרכזי, תיק מספר 29663. יש אי-בהירות מסיימת לגבי הגדוד ששמחה שירת בו. לפי כתובת הדואר הוא שירת בגדוד הראשון בפלוגה ג: B-N C Coy, Palestine I Regiment, Central Mediterranean Force, אולם מתוכן המכתבים עולה כי שירת דווקא בגדוד השלישי. בירוני בארכיון צה"ל (תודתי למר מיכאל לקס) ובמוזיאון המלחמה האימפריאלי בלונדון (תודתי לגבי אליס רושוורס) העלו שאין בהם מידע על אודות בני הזוג. אני משער כי שמחה שירת תחילה בגדוד השלישי, וטרם צאתו לאיטליה עבר לגדוד הראשון. תודה מיוחדת לד"ר אלדד הרובי, מנהל ארכיון הפלמ"ח, על סיועו בויהוי יחידות הצבא הבריטי. ראו: שאול דגן, ספר הגדוד השלישי, תל אביב: איגוד החיילים המשוחררים בישראל (1996); ישראל בן דור, הראשון לחי"ל: ספר הגדוד הראשון לחטיבה היהודית הלוחמת (החי"ל), תל אביב: א' מלצר (2000). יוסף ברץ (1890-1968) - מייסדי קיבוץ דגניה ומראשי הסתדרות העובדים וההגנה. במלחמת העולם השנייה עמד בראש הוועד למען החייל. היה חבר כנסת מטעם מפא"י בכנסת הראשונה. ראו: יוסף ברץ, עם חיילינו: בקורים במצרים ובמדבר, תל אביב: חבר הקבוצות לנוער (1945).

לאחר שבוע כתב:

כותב הנני לך מאדמת איטליה [...] אחרי שנים רבות בארץ ואחרי שממת מדבר מצרים, שפע צבעים נפלא זה ועצים כל כך נהדרים [...] אף [את] עקבות המלחמה ראינו, עשרות קרונות רכבות משא ונוסעים עומדים שרופים, מעוכים ומקומטים [...] בתחנות בודדות יצאו לקראתנו עם מעט שקדים ותפוחים. זה סופה של ההרפתקה הפאשיסטית לאימפריה הרומית וזה השכר של ריצה במרכבת היטלר. הלוואי ולמדו מזאת (10 בנובמבר 1944).

מפגשם של חיילי הבריגדה עם האוכלוסייה המקומית, והקהילה היהודית בכללה, עמד גם במרכזו של מכתב נוסף מאותו חודש:

אמש נתקיימה מסיבת שבת וד.י. [דובדבני יחיאל] מסר אינפורמציה בשטח הפעולה בין יהודים ופליטים בארץ זו [...] הודות לעזרת האוכלוסייה ניצלו כשני שלישי התושבים היהודים וחוג משבדיה הרי זה באירופה הכבושה הארץ היחידה שעשתה פעולה של ממש לעזרת יהודים. כמובן שזה צריך לקבוע גם את יחסנו לאוכלוסייה [...] יש עתה אפשרות של פליטים לחזור לארצם, טיטו ודה-גול מעוניינים בכך, אבל השאלה אחרי אבדן המרכז הרוחני של יהדות אירופה, אחרי השמדת יהדות פולין, האם מיליון יהודים ששרדו יחזיקו מעמד בהיותם מפורזים כאיים בודדים בים של אירופה [...] ארץ ישראל צריכה לקלוט את מיליון יהודי אירופה, אבל האם יהודי א"י מוכנים לכך? כל כך מובן ופשוט נראה הדבר ובכל זאת. בכל אופן במידה שהדברים תלויים בנו, נכוון בכיוון זה (18 בנובמבר 1944).

בעוד שמחה מעלה את שאלת גורלם של ניצולי השואה, הביעה גיטקה ברגישות דומה את דאגתה לפצועי המלחמה:

הבוקר שוב! אנו שולחים מבית החולים שלנו בניים למולדת, מפליגה אנייה לארץ מולדת רחוקה ואוי לאותה המשפחה אשר תקבל את אורחה... בחר אחד כבר שישה חודשים בבית חולים, חלה בטיפוס ונשאר משותק בשתי רגליו. והשני, אולקוס. והשלישי, משהו דומה לזה. הסתכלתי בהם הערב ושוחחתי איתם [...] נרגשים מאוד ומפחדים, יש להם איזה פחד טמיר בעד המציאות עת יגיעו למולדת, למשפחה אשר שנים לא ראו איש את רעהו. האם ימצאו את הרעיה נאמנה? שאלה זו מטרידה ביותר. ואיך יקבלום. כן, תביבי, יש מבחנים קשים לבני אדם (24 בנובמבר 1944).

באותו יום כתב גם שמחה, אך הפעם הופנה מבטו פנימה: "קראתי בימים אלו את ספרה של ברכה חבס "קורות מעפיל צעיר" אשר החיה בי שוב גל זכרונות [...] אף על פי שרצף הדברים הוא מלאכותי וחסר קצת דבק [...] הספר נקרא בעניין רב ובמתיחות כי הרי הדברים נוגעים לנו באופן ישיר וחיינו את זה ברגישות רבה בשנים אלה והיומן הוא יומן חיינו" (24 בנובמבר 1944).⁸ למבט האישי אל העבר הצטרף חשש מפני העתיד הקרוב: "אף אני חי בערות רבה את המחשבה של נקם ושל רצון להשתתף בהשמדת אויב מספר 1 של האנושות. אף על פי שהמלאכה בוויה אבל הכרחית והרגשה טובה היא זו שלא השתמטתי מלעשות אותה למרות שהיא קשה ויכולה לקבוע את גורלי. עתה שהכרתיך פי כמה עז הרצון לחיות" (27 בנובמבר 1944). ובמכתב נוסף כתב: "הרהרתי רבות עליך כל הזמן וחשבתי לעצמי לאור הלהבות של העתיד הקרוב העומד בפניי. ראיתי עצמי בתוכן וראיתי אותך בדמיוןך רצה [...] וקוראת: שמחה, שמחה... נדמה לי שאני מתבגר בימים אלה יותר מאשר במשך שנים לפני כן [...] כשראיתי את הבחורים הנחמדים הללו סביבי שרים וצוהלים והנני חושב שמא יחסר אחד מהם?" (29 בנובמבר 1944).

תוכנם של שני המכתבים האחרונים עורר את דאגתה של גיטקה,⁹ אך בעוד היא דואגת במצרים, באיטליה הופיעה להקת הבריגדה:

נפתחה הצגה במערכון מחיי גטו ורשה ויודעת את כי מפחד אני מהמחשבה בלבד על גורל יהדות פולין [...] אין רצון לחטט בפצע השותת הזה [...] עלי להודות שהלהקה בהציגה מערכון זה עמדה על גובה אומנותי [...] יוסי סוקניק חבר לאחד הבנים שמצטרף למורדי הגטו [...] האב שבתחילה אינו מאמין בערך ההתגוננות משוכנע לבסוף ומצטרף למורדים. רעד עבר בבשרי לשמע הויכוח ולזכור כי גם המרד נכשל ואף השרידים אבדו לנו לנצח (12 בדצמבר 1944).¹⁰

כעבור ימים אחדים כתב שמחה:

המחשבה על העתיד הקרוב ועל אשר צפון בקרבו גורמת שלא אחשוב ביותר על הארץ. מאמין אני כי הימים הקרובים יגרמו חויץ מהקושי, גם הרבה סיפוק ועלית נשמה [...] אני רואה את עצמי שליח שהארץ נוסעת עמו [ההדגשה הוספה] [...] ילדתי מאוד הייתי רוצה כי אף תקבלי בלב נכון את הדין ולא תדאגי במיוחד. מה שיהיה עם כלל ישראל יהיה גם עמדי (17 בדצמבר 1944).

8 ברכה חבס, קורות מעפיל צעיר: ספור מדבריימינו, תל אביב: עם עובד (1942).

9 בדאגתה כתבה ליחיאל דובדבני: "זה זמן בלתי רגיל לי שלא קיבלתי שום מכתב משמחה, וגם מכתבו האחרון היה קצת במצב רוח מיוחד. מה קרה, השלום להם, לא? האם הועברו הם למקום אחר?" (14 בדצמבר 1944).

10 לצד יוסי סוקניק (ידן) הוזכרו במכתב אליהו גולדנברג, אברהם שקלרש ולאח סיטין. תוכנית הלהקה נקראה "חומה ומגדל". מעניינת העובדה ששולב בה מערכון דרמטי על מרד גטו ורשה שנה וחצי בלבד לאחר התרחשותו.

שילובם של מושגים דתיים מבית אבא העיד אולי על הצורך במציאת מקורות כוח לקראת העומד לפניו. ואכן, נראה כי מקורות כאלה לא חסרו לו:

עלי להודות כי מרגיש אני על בשרי מה רב נדרש ממני [ב]כל חינוכי בקיבוץ, בתנועה. כל הביקורת העצמית להגשמת אידאות שדגלתי בהן, עתה הנני פורע הכול בטבין ותקילין וכבד המס. אביבה [דיין] במכתבה אלי סיימה בדבריה תהיו גיבורים! לא כל כך פשוט להיות גיבור. אינני חושב שלמישהו, בפרט לנו היהודים שהיצר הטוב כה עמוק טבוע בדמנו. אולם זו הדרך, אחרת איננה, והלוואי כשם שכבשתי עצמי לעבודה ולחיי חברה אצליה לכבוש עצמי לתפקידי החדש (11 בינואר 1945).¹¹

מקור מוטיבציה נוסף היה ממדי האסון, שהלכו והתבררו באותם ימים: "בחדר האוכל תלויות אצלנו תמונות מבית ההשמדה הגדול במיידנק. לבטח ראית את התמונות המזעזעות הללו והתגובה הטבעית היא כי אנו מחויבים לנקום בכל מחיר" (26 בינואר 1945). באמצע פברואר 1945 שיתפה גיטקה את שמחה בדאגתה:

אמש השתתפתי במסיבה אשר נערכה לכבוד השבויים הארצישראלים בדרכם ארצה [...] נדמה לי כי אין שום דבר בעולם אשר יניע אותם מהקיפאון הנפשי אשר הוכו בו. הרבה מהם חוזרים לארץ, למולדת, ולא למקום מסוים. ללא אחיזה. ויש פחד טמיר. האמנם תדע הארץ לקלוט אותם ולהחזיר להם מן הקצת של עליצות וחום החיים – אשר הם קופחו בהם? (15 בפברואר 1945).

בעוד היא חרדה לגורל השבים לביתם, קיבל שמחה שלושה ימי חופשה וסייר ברחבי רומא: "היו אלה ימים גדושי רשמים וחוויות [...] ביקרתי בגן החיות [...] ראיתי את ההצגה שעורך זוג השימפנזות קצוצות הזנב, רכיבה על אופניים, התעמלות ולבסוף הצדעה במועל יד פשיסטית אשר המאמן קופץ לאגרוף מיד. הקראת את הטור השביעי של אלתרמן על קוף זה?" (22 בפברואר 1945).¹²

11 אביבה דיין ממושב נהלל, בתם של שמואל ודבורה ואחותו הצעירה של משה דיין, התגיסה לצבא הבריטי למחרת טקס נישואיה. תחילה שירתה במצרים כעוזרת אחות, ושם הכירה כנראה את גיטקה, ואחר כך עברה לשרת כנהגת. גרנית-הכהן, אישה עבריינה אל הדגל, עמ' 129-130. דיין תיארה את תחושות הבדידות, ההשפלה והניכור שהיו מנת חלקה בעת שירותה בבית החולים. אביבה דיין, "בבית החולים", בתוך: זאב שפר ויצחק למדן (עורכים), ספר ההתנדבות: פרשת ההתנדבות הצבאית של יהודי ארץ-ישראל במלחמת-העולם השנייה, ירושלים: מוסד ביאליק (1949), עמ' 832.

12 "קוף עלוב. הוא שמר על הזיק הארטיסטי / וימים על ימים הוא עמל וחתר / עד למד להצדיע במעל פשיסטי, / לשמחת הקהל ופקידי המשטר". נתן אלתרמן, "מטמורפוזה", דבר, 27 באוקטובר 1944. שב ונדפס בתוך: נתן אלתרמן, הטור השביעי 1943-1945, תל אביב: הקיבוץ המאוחד (2009), עמ' 206-207.

ב. נפגשו עם הארורים הללו

"מקווה אני כי בימים הקרובים אוכל לכתוב לך בפרוטרוט על חיי במקום כרגע ועתה לצערי באשמת המספריים עלי להמנע מזאת", כך חתם שמחה את מכתבו מ-7 במרץ 1945. כעבור יומיים כתב: "ביחס לתנאי חיי, לצערי עלי להמנע מפרטים. אולי בימים הקרובים אוכל להודיעך". בתוך כל הפעילות המבצעית ומגבלות הצנזורה מצא שמחה זמן להתעדכן בנעשה בארץ: "נודמנו לידי גליונות ועידת ההסתדרות. קראתי את נאומו של בן גוריון אשר הנני מסכים לכל דבריו [...] בשאלת איחוד המפלגות, הקיבוץ והחלוץ הכללי, הנני בהחלט תמים דעים עמו" (9 במרץ 1945).¹³ בסוף החודש כבר הותר לספר "את 'סוד' המצאנו בפעולה בחזית [...] הגענו, כלומר הבריגדה, אף לאויב ממש וגרמנו להם אבדות ושבינו שבויים" (28 במרץ 1945).

כעבור שלושה ימים הוסיף: "את ליל הסדר ביליתי בעמדה [...] שלשום השתתפתי בפעולה שבה נפגשו עם הארורים הללו [ההדגשה הוספה] [...] מה נפלאה הרגשה של זריקת רימון המתפוצץ ביניהם ומה טוב ללחוץ על ההדק ולשחרר כדור לעברם" (31 במרץ 1945). תחושת המסוגלות והסיפוק נמשכו: "הבוקר נודע לנו כי שרתוק עומד לבקרנו [...] משה כדרכו ניגש בפשטות ובחביבות כובשת, שאל אם השתמשנו ברובים וסיפרנו לו על 'הגבורות' [...] הזמנתי אצלו את ה'מדינה' והלוואי שיצליח בזאת כשם שהצליח בענין הבריגדה" (2 באפריל 1945).¹⁴

13 ועידת ההסתדרות השישית התכנסה בתל אביב בתחילת פברואר 1945. בפתח הדיונים שאל יעקב חזן, ממנהיגי תנועת השומר הצעיר: "האפשר להתוכח עכשיו כמו לפני המבול?". "אחדות ולהט עשיה – למען עליית המונים", דבר, 1 בפברואר 1945. שלושה ימים של דיונים סוערים היו התשובה לשאלתו. באותה ועידה נאבק הקיבוץ המאוחד במפא"י בשאלת חידוש שליחותם של נציגי התנועות המיישבות מארץ ישראל לפעילות בקרב יהודי אירופה (כפי שהיה לפני מלחמת העולם השנייה). הוויכוח סביב סוגיה זו החל עוד בקיץ 1943 שהסתמן סיכוי מסוים לכניעתה של גרמניה והחריף שנה מאוחר יותר עם פילוגה של מפא"י. בבסיסו של אותו ויכוח עמדה דרישתו של הקיבוץ המאוחד לבחור ולהכשיר שליחים מטעמו ולא להכפיף את אנשיו למרותו של "החלוץ הכללי" או בשמו האחר "החלוץ האחד" מבית מדרשה של מפא"י. במרץ 1945, חודש לאחר אותה ועידת ההסתדרות, פתח הקיבוץ המאוחד סמינר שליחים נפרד בקיבוץ גבעת השלושה. שמחה היה מנאמני טבנקין, ובפולקלור של קיבוץ נען מיוחסת לו האמירה "בהיי טבנקין". על הסכמתו של שמחה עם דברי בן-גוריון השפיעו כנראה הריחוק מן הבית וחוויות המלחמה הקשות, שהניבו אולי ראייה מפוכחת יותר של המציאות. במסה זו, העוסקת גם באותם מפגשים ראשונים עם שארית הפליטה, ראוי להזכיר אירוע נוסף שהתרחש באותה ועידת ההסתדרות: אחת הדוברות בה הייתה רוז'קה קורצ'אק, חברת השומר הצעיר ופרטיונית מווילנה שזה מקרוב באה. היא דיברה ביידיש ודבריה עוררו התרגשות רבה בקהל. ההתרגשות התחלפה בתוך זמן קצר בכעס רב, נוכח דברי בן-גוריון, שעלה לנאום אחריה ופתח במילים: "למרות שהחברה שלפני דיברה בשפה זרה וצורת...". הוא לא הצליח להשלים את המשפט, ובאולם פרצה סערה גדולה. למותר לציין כי "דבר" השמיט מדיוחו את התקרית. דינה פורת, "ב'סליחה ובחסד': המפגש בין רוז'קה קורצ'אק לבין היישוב ומנהיגיו 1944-1946", ילקוט מורשת נב (1992), עמ' 9-33.

14 מתוכן המכתב מתקבל הרושם שלבני הווג הייתה היכרות מוקדמת עם שרתוק. אורי נעמתי סיפר בשיחה אתי (קריית טבעון, 21 ביוני 2015) כי טרם הגעתו לאיטליה ביקר שרתוק במצרים ונענה לבקשתה של גיטקה והעביר מכתב ממנה לשמחה. לתיאור נוסף של אותו ביקור ראו: אלחנן אפל-אורן, "פגישת עם משה שרתוק", בתוך: יעקב מרגלית (עורך), הנני שלחני: מתנדבים בצבא הבריטי כותבים, רמת אפעל: המכון לחקר כוח המגן (1985), עמ' 189-190. ביקורו החגיגי אצל חיילי הבריגדה וטקס הנפת דגלה היו רק חלק ממסרת ביקורו של

בחג הפסח תש"ה (1945) שהתה גיטקה בחופשה בארץ. עם שובה לקהיר חיכו לה המכתבים. "קראתי וקראתי בהם", כתבה, "ורואה אני אותך, שמחה, נלהב ומוכן תמיד. ואני אגיד לך כמו אותה אמא 'תיקח טנק אחד ותלחמו'" (8 באפריל 1945).¹⁵ שבוע אחר כך אכן נלחם שמחה בחזית, על הנהר סניו (Senio): "ממקום בלתי צפוי וממרחק רב מאוד, נורו אלינו כמה יריות [...] בין החללים נמצא חבר כפר סאלד. בחור צנוע ועדין מאוד. הוציא נשמתו מיד. גם אני גיבור החיל נפגעתי באופן כמעט בלתי ראוי לתשומת לב, בשוק רגלי הימנית. כנראה שרסיס קטן מאוד שרט אותי [...] כשאני נשאל מה יש לי, אני מתביש לענות כי נפצעתי" (14 באפריל 1945).¹⁶ מכתבה של גיטקה לא איחר להגיע: "הלא אתה הכול לי בחלד [...] הראה אותך משה [מוסנון] בבית החולים? ואני כה שמחתי לדרישת השלום האישית וראיתיך לילה לילה במצבך החדש. ומתי נפצעת, שמחה שלי? ואיך נשרטת? אני מאמינה לך. באיזה יום? באיזה שעה? תגיד לי, יקירי שלי, כי יש ימים או שעות אשר ארגישה אותם במיוחד" (20 באפריל 1945).¹⁷ שמחה החלים במהירות, ועל-פי מכתבו זכה להשתתף במפגש מרגש ומיוחד:

שלשום השתתפתי במסיבה של מורדי גטו וילנה. היתה זו מסיבה רבת רושם. באו חיילים רבים [...] אחד ממנהיגי המרד, אבא קובנר, פתח בעברית ועבר להקריא צרור רשימות שלו על כל הפרשה. מראשית ניצוץ הרעיון של המרד ועד ההתארגנות והפעולות שהביאו ליצירת שתי פלוגות יהודיות טהורות שביצעו מעשים חשובים של חבלה ונקם! [...] ההקשבה היתה רבה והדברים צלצלו באוזני כהד מעבר רחוק של מרד החשמונאים ובר-כוכבא [...] לא היתה אמונה כי יצילו את חייהם ולפחות רצו להציל את כבוד העם.¹⁸

שרתוק באיטליה. שרתוק, או מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות, נשא את עיניו בעיקר לשאלת עתידם של ניצולי השואה ולתפקידים של חיילי הבריגדה בהקשר זה: "אילו לא פעולת החיילים לא היו שום יהודים לעליה [...] הרגשת החיילים היא שהשירה של 900 היא מתנת החיילים ליישוב". מדברי שרתוק בהנהלת הסוכנות לאחר שובו ארצה, 22 באפריל 1945, בתוך: יואב גלבר, נושאי הדגל: שליחותם של המתנדבים לעם היהודי, ירושלים: יד בן צבי (1983), עמ' 278.

15 גיטקה מתייחסת לשיר "מכתב מאמא", שכתב נתן אלתרמן (ללחן של שמואל פרשקו) להצגה אוצר איכה של תיאטרון המטאטא בסוף דצמבר 1941.

16 החייל שנהרג היה ככל הנראה דוד מנדל (1920-1945) מהגדוד השלישי של הבריגדה.

17 מוסנון ביקר את שמחה ואף כתב על כך לבתו: "שמחה שלנו, מנען, נפצע, התנהג בצורה נפלאה [...] רק לאחר שכל הפצועים כבר היו במכונית אמר בצחוק: קחו גם אותי. החבריא חשבו שהוא מתלוצץ, וצחקו, והנה ראו שרגלו שותתת דם. כל הגדוד של ש. מדבר עליו באהבה. ההומור שלו במחיצת המוות חשוב ויקר". מוסנון, מכתבים מן הדרכים, עמ' 118-119.

18 בראש המכתב מופיע התאריך 19 באפריל 1945, אך הוא נרשם בעט אחר וייתכן שהוסף מאוחר יותר: תיאור המפגש עם קבוצת הפרטיזנים בהנהגתו של אבא קובנר כפי שמופיע במכתב דומה מאוד לעדויות על מפגשה של אותה קבוצה עם חיילי הבריגדה בטררוויזו (Tarvisio) שבצפון איטליה – אלא שהמפגש בטררוויזו נערך ב-16 ביולי 1945. במחצית אפריל אותה שנה היו קובנר ואנשיו בבוקרשט. דינה פורת, מעבר לגשמי: פרשת חייו

באותם ימים התפנה שמחה למעין סיכום ביניים של פועלו: "הצטיינתי בשעות הקשות בשקט ובביטחון באופן יחסי ומובטחני כי חלקך רב בזאת [...] השתתפתי במפעל חשוב מאוד וגדול. השקעתי בזה הרבה, היה לי סיפוק רב וגאוה עצמית" (22 באפריל 1945).

ג. מי יתן ותסתפקו בגבורתכם

בתחילת מאי 1945 כתבה גיטקה את המכתב המשמח ביותר באוסף:

רומא רוקדת. באיטליה נפסק ההרס ורואה אני אתכם, בחורינו, צוהלים ובראש מורם, צוחקים לכל חי [...] ותפילה לי ומי יתן ותסתפקו בגבורתכם [ההדגשה הוספה] ודיינו ותשובו, תשובו לארץ ולכל אלה הקשורים והמצפים לכם ברטט ואהבה לאין גבול [...] לאלה אשר בלילות העיניים לא נעצמו ובימים אשר בווהר לא חשו [...] שובו, שובו בנים למקום מחצבותיכם לניר השדה, לשתיל, לאילן, הרי שורשים באדמה, אדמתנו המחכה (3 במאי 1945).

תגובתו של שמחה עם סיומה של המלחמה באירופה הייתה שונה:

לא רבה שמחתנו מיום הנצחון כי אנו די מפוקחים [כך במקור] כי אנו הוכינו ונוצחנו באופן איום במלחמה זו [...] חרד אני עד למאוד למצבנו בתפקיד חיל הכיבוש, כי ספק רב אם ינתן לנו לנקום ואם נדע לעמוד על הגובה ולשמור את האיבה לתושבים. כי אחרי הכול לבנו רך והזכרון קצר [...] עתה רוחי נכאה [...] ברצוני עתה לעשות צעדים להחיש את ענין שחרורי (13 במאי 1945).

בתחושות אלו נסע שמחה לבקר ב"בית עולים":

נפגשתי עם בחורים ובחורות צעירים שלמרות כל הזוועה שחיו בה שמרו על אמונה בעתיד טוב [...] למרות השמחה לראות יהודים ניצולים, לא יכולתי להתאפק מלבכות [...] דבר "הבריחה" הכה גלים ומשמש אבן שואבת לרבים ששום גבול ושום קושי לא ירתיעם. מאידך מה איום לחשוב שהישוב, למרות ההכרזות, אינו מוכן להרתם בעול רציני של מעשים להצלת שארית הגולה (27 במאי 1945).

למחרת המפגש המרגש כבר היה שמחה במקום אחר לחלוטין: "את מכתבי זה הנני כותב לך מתדר המשמר. שלשום נשפטתי לעשרים ואחד ימי מאסר" (30 במאי 1945). במכתב תיאר את

של אבא קובנר, תל אביב וירושלים: עם עובד ויד ושם (2000), עמ' 217-221. לעדות מאותו מפגש ראו: יהודה טובין, בין הסניו והבונקר במילא 18, תל אביב: מורשת וספרית פועלים (1987), עמ' 141-153.

התגלגלות הפרשה שהובילה למעצרו: סכסוך על שמיכה, רגישות לכבודו העצמי, סינון קללה לעבר סמל בריטי בלהט הוויכוח ומשפט צבאי. אך ברובד עמוק יותר אפשר שהתפרצותו הושפעה מגעגועים, מתחושת מיאוס וחוסר תוחלת שבהמשך השירות לאחר סיום המלחמה. לאלה וגם לאלה נתן ביטוי במכתביו. נדמה שמה שלא העלה על הכתב הייתה העייפות המצטברת של שנים ארוכות של התגייסות, מבניית "גדר הצפון" ועד השירות בבריגדה היהודית, שנים רבות מדי של "מתח חלוצי", כלשונו של טבנקין. כשישב במעצר כתב: "זוכר אני כי אביבה [דיין] חביבתנו כתבה היו 'גיבורים'. חשתי מאוד אולי לא אעמוד במבחן ואשרי כי אין לי להתבייש בפני אחרים ובעיקר בפני עצמי. בשיחות בין החבר'ה מציינים את התנהגותי בקווים לשבח" (4 ביוני 1945).¹⁹ כעבור שבועיים כבר צפה מבטתה של גיטקה אל העתיד: "ימים אלו לנו ימים של חשבון נפש וסיכום, מה קרה לנו? ומי יודע מה יביא לנו המחר?" (22 ביוני 1945). עם שחרורם מהצבא הקימו גיטקה ושמחה את ביתם בגבעת השלושה. ב-1952, לאחר הפילוג בקיבוץ המאוחד, עברו השניים לנען, גידלו בו את ילדיהם וזכו לאריכות ימים. על-פי מסלול חייהם של השניים אפשר לומר כי גם מוסנון וגם דובדבני זכו באותה הגרלה אי שם באיטליה בסתיו 1944.

* * *

חשיבותו של אוסף המכתבים של גיטקה ושמחה קופשטיק-נעמתי, שעיקריו הובאו במסה זו, חורגת הרבה מעבר לקורותיהם של בני הזוג. בראש ובראשונה זוהי עדות אותנטית אישית של שני חיילים על אירועי השעה ועל מגוון של עניינים שהיו כרוכים בהם: שותפות היישוב במאמץ המלחמתי, הפולמוס על שאלת הגיוס לצבא הבריטי, לחימת הבריגדה בחזית הנהר סניו, האבודות הכבדות, המפגש עם האוכלוסייה המקומית ופגישות ראשונות עם שארית הפליטה. כל אלה ועוד מובעים בתיאורים נרחבים ובשפה עשירה, והמרחק הגיאוגרפי בין שמחה לגיטקה תורם להרחבת היריעה. ואולם בעדותם האישית מייצגים שני הכותבים לא רק את עצמם, אלא עוד רבים מבני דורם: ילידי מזרח אירופה שחוו בילדותם את מלחמת העולם הראשונה, מרדו בהוריהם ובחרו בחיים של חלוציות והגשמה, אורח חיים שעיקרו התגייסות למימוש האתוס הציוני: בקיבוץ, במחצבה, בבניין ובהתנדבות לצבא. זהו דור שדיבר בגוף ראשון רבים והעדיף את טובת הכלל, לא אחת על חשבון האישי והפרטי. האישי הפרטי והכללי הציבורי מתבטאים ברגשות, מחשבות ותובנות של הכותבים: חשש ופחד ערב הקרב, רצון לנקום, ספקות ביחס להמשך השירות עם שוך הקרבות, הבלטת נס המרד בגרמנים, אמפתיה לניצולי השואה, שאלות ביחס לעתידה של שארית הפליטה וביקורת על יחסו של היישוב אליה. ברור אפוא שאוספי מכתבים כגון האוסף הנידון כאן הם מקור לא אכזב להעשרת הדיון בשנה האחרונה למלחמה ולהעמקת המחקר ההיסטורי שלה.

19 בהמשך יוני 1945 ניסו בני הזוג להחיש את שחרורה של גיטקה. באחד ממכתביו של שמחה (8 ביוני) עולה גם שאלת גילה, שלא תאם את גילה הרשום בתעודת נישואיהם. ככל הנראה הצהירה גיטקה עם גיוסה שהיא צעירה בכמה שנים מכפי שהייתה באמת כדי שתוכל להתגייס. על מגבלות הגיל בגיוס נשים מארץ ישראל, ראו: גרנית-הכהן, אישה עבריינה אל הדגל, עמ' 107-108.